

باغ ایرانی

است. و گاه تاثیر عوامل ذکر شده آنچنان متفاوت است که هیچگونه شباهتی در آنها دیده نمی‌شود. برای مثال در سرزمینی مانند هلند آنقدر آب فراوان است و آنقدر زیادی است که یکی از مسائل باغها، دفع آبهای زیادی از باغ است. تا از ایجاد مانداب و گندآب جلوگیری شود. در جای دیگر به مانند ایران آنقدر آب کم است که مقدار اندک آب را با استفاده از روشها و ابتکارهای زیاد در باغ حرکت می‌دهند و به نمایش می‌گذارند.

— همچنین تاثیر فرهنگ‌های متفاوت نتایج متفاوتی به بار می‌آورد که در این زمینه می‌توان از باغهای ایرانی، باغهای ژاپنی، انگلیسی و باغهای و... نام برد.

باغ سازی چیست؟

"باغ‌سازی هنر ترکیب عناصر معماری، عناصر گیاهی و نمایش آب است، با یکدیگر، بگونه‌ای که نتیجه کار با توجه به شرایط اقلیمی، پاسخگوی انتظارات و آرزوهای مردم فرهنگی خاص باشد در مورد باغ."

هدف باغ سازی:

ممکن است اهداف متفاوتی برای ایجاد باغ وجود داشته باشد. مانند باغی که پیرامون قصری را شکل داده است و یا باغی که برگرد آرامگاهی ایجاد شده باشد و یا باغی که برای استفاده همگانی طراحی و ساخته شده باشد.

— ولی همواره یکی از اهداف کلی باغ وصول همنشینی با طبیعت است، که به صورت کششی در نهاد انسان‌ها وجود دارد. زندگی شهرنشینی انسان را از طبیعت جدا می‌کند، باغ سازی دعوتی است از طبیعت به درون شهر و جامعه، منتها در این حرکت طبیعت در رابطه با خواسته انسان‌ها و فرهنگ آنها به گونه‌های مختلف به نظم کشیده می‌شود و به صورتی در می‌آید که نه طبیعت کامل است و نه معماری تنها. بلکه حاصل کار کنار آمدن هر یک از عناصر تشکیل دهنده باغ است با عناصر دیگر.

— عناصر تشکیل دهنده یک باغ

بطور کلی یک باغ با ترکیب عوامل زیر شکل می‌گیرد:

- ۱- زمین — زمین بایستی از لحاظ جنس خاک-قابلیت نفوذ آب و حاصلخیزی مورد بررسی و توجه قرار گرفته باشد.

متن سخنرانی آقای یعقوب دانش دوست در مورد باغ ایرانی به تاریخ ۶۳/۳/۲۰ در دانشکده معماری دانشگاه ملی ایران به تاریخ ۶۸/۲/۲۸ در دانشکده معماری دانشگاه ملی ایران

— پیش از اینکه به باغ ایرانی بپردازم، خوبست دانسته شود که بطور کلی باغ چیست؟ و هنگامی که واژه باغ را می‌شنویم، چه مفهومی در ذهن ما پیدا می‌شود؟ طبیعی است که این مفهوم و این انگاشت نزد مردم مختلف با فرهنگ‌ها و در شرایط اقلیمی گوناگون یکسان نخواهد بود. به نظر من تعریفی که می‌توان برای باغ گفت و تا اندازه زیادی فراگیری داشته باشد، اینست:

"باغ جایگاهی است برای استفاده انسان که حامل ترکیب عناصر معماری، درختکاری، گل‌کاری‌های تزئینی و جلوه آب بوده و در رابطه با سلیقه و فرهنگ مردم و شرایط اقلیمی هر سرزمین شکل گرفته است."

— در این رابطه باغهای گوناگونی بوجود آمده‌اند که حاصل سلیقه‌ها و فرهنگ‌های مختلف و شرایط اقلیمی گوناگون

۲- آب - آب مورد نیاز باغ بایستی افزون بر کفایت از خاصیت استمرار و دائمی بودن برخوردار باشد.

۳- گیاهان - انواع گیاهان تجلی طبیعت‌اند در باغ که در رابطه با سلیقه و خواست انسان و شرایط اقلیمی به نظم کشیده شده‌اند.

۴- معماری - معماری عامل شکل‌دهنده باغ است، در رابطه با زندگی و نحوه تفکر انسان که شامل بناهای موجود باغ، نقشه باغ، محوطه‌سازی‌ها، پله‌ها، حوض‌ها، آب‌نماها، جوی‌ها و فواره‌ها و عناصر تزئینی معماری است که در باغ از آنها استفاده می‌شود مانند نیمکت‌ها، گلدان‌ها، آلاچیق‌ها و مجسمه‌ها و جز آن ...

پدیده‌های فرعی - این پدیده‌ها نتیجه وجود و یا کاربرد عناصر به‌کار رفته در باغ است مانند صدای آب، بوی گل‌ها و یا عواملی هستند طبیعی و در نتیجه احداث باغ و سرسبزی آن به باغ جلب می‌شوند مانند پرندگان زیبا که صدای چهچهه آنها و زیبایی آنها بر غنا و زیبایی باغ می‌افزاید. در نتیجه دو عامل صدا و بوی گل‌ها را می‌توان به‌عناصر سازنده باغ افزود.

باغ ایرانی

باغ ایرانی را نیز با توجه به تعریفی که در بالا برای باغ آوردم، می‌توان به‌صورت زیر تعریف کرد:

"باغ ایرانی باغی است که از ترکیب عناصر معماری، درختکاری، گل‌کاری‌های تزئینی و جلوه‌های گوناگون آب بوجود آمده و این شکل‌گیری در رابطه با فرهنگ و سلیقه ایرانی و با استفاده از عناصر ایران، گیاهان بومی ایران و گل‌های ویژه سرزمین‌های با فرهنگ ایرانی باشد.

- صرف‌نظر از ریزه‌کاری‌ها و سلیقه‌های دوره‌های مختلف تاریخی که در باغ‌های ایرانی مطرح است، در این بررسی می‌پردازم به توضیح چهار عنصر تشکیل‌دهنده باغ، در باغ ایرانی. در ضمن ذکر این نکته لازم است که تمامی دانستنی‌های لازم در مورد باغ ایرانی را هنوز در دست نداریم.

۱- زمین در باغ ایرانی

زمینی که برای باغ‌های ایرانی انتخاب شده است، گذشته از جنس خاک، قابلیت آبیاری و نفوذ به‌اندازه آب

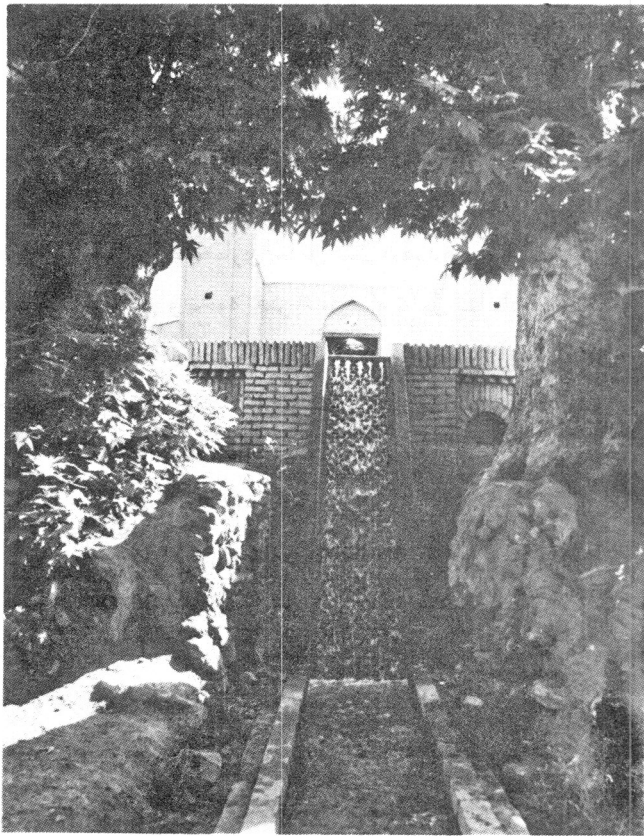
و حاصلخیزی، در بیشتر موارد در زمین شیب‌داری مانند دامنه کوهستان و یا تپه‌ها ساخته می‌شود، تا آب بر آن سوار شود و به‌سادگی بتوان باغ را آبیاری کرد. در نتیجه باغ‌های ایرانی در چند سطح و یا کف ساخته شده است و آب پس از جریان یافتن در بالاترین کف و آبیاری آن، به تدریج به رویه‌های پایین‌تر یا راه می‌یابد. از نیرویی که آب از اختلاف سطح‌ها کسب می‌کند، برای برآوردن آبشارها و فواره‌ها نیز بهره می‌گیرند و آب، بخوبی و سادگی در جوی‌ها و رویه‌های گوناگون آب جریان می‌یابد.

۲- آب در باغ ایرانی

منبع آب - وجود باغ ایرانی همواره متکی بر وجود یک کاریز (قنات) و یا چشمه‌ای بوده است که بطور دائم آب آن در باغ جریان می‌یافته است. در بیشتر موارد تاسیساتی که برای تهیه این آب ایجاد شده است، صدها برابر طولانی‌تر از درازای باغ است. مانند کاریزی که آب را از مادر چاه تا باغ می‌رساند و بطور معمول آب ابتدا وارد باغ شده و پس از آبیاری کامل باغ آنچه مازاد مصرف باغ باشد، برای مصارف دیگر از باغ خارج می‌شود مانند باغ فین کاشان، باغ قدمگاه نیشابور و ...

نتیجه آنکه مساحت باغ در رابطه با میزان آب قرار گرفته و همواره مساحت باغ به‌اندازه‌ای است که آب در فصل کم‌آبی نیز بتواند باغ را آبیاری کند.

حرکت آب در باغ - از آنجا که ایران سرزمین کم‌آب است، (به‌جز نواحی کنار دریای خزر) با تمام کوشش‌هایی که برای تامین آب بوسیله کاریزها یا قنات‌ها بعمل آمده است، باز میزان آب از اندازه معینی تجاوز نمی‌نماید. کمبود آب میل ایرانی را به تماشای بیشتر آن می‌افزاید و در نتیجه طراحان باغ‌های ایرانی همواره با ابتکارهای گوناگون کوشش نموده‌اند تا آب را هر چه بیشتر در باغ نگه داشته و با گردش و حرکت دادن بیشتر به آن، هر چه بیشتر آنرا به تماشا بگذارند. برای اینکار از آب‌نماها - حوض‌ها - استخرها - جویبارها - آبشارها - آبگردون‌ها و فواره‌های گوناگونی با طرح‌ها، اندازه‌ها و میزان جهش آب استفاده نموده‌اند و نتایج درخشانی برای زیباتر نمودن باغ و ایجاد صداهای متنوعی از آب در باغ و نمایش پرحجم‌تر آب حاصل شده است.

آبی که درجوی محوری باغ حرکت می کند، از زیرهشتی میگذرد و در جلو ایوان ورودی به اختلاف سطح بزرگی میرسد و آبشار بزرگ باغ رامی سازد.

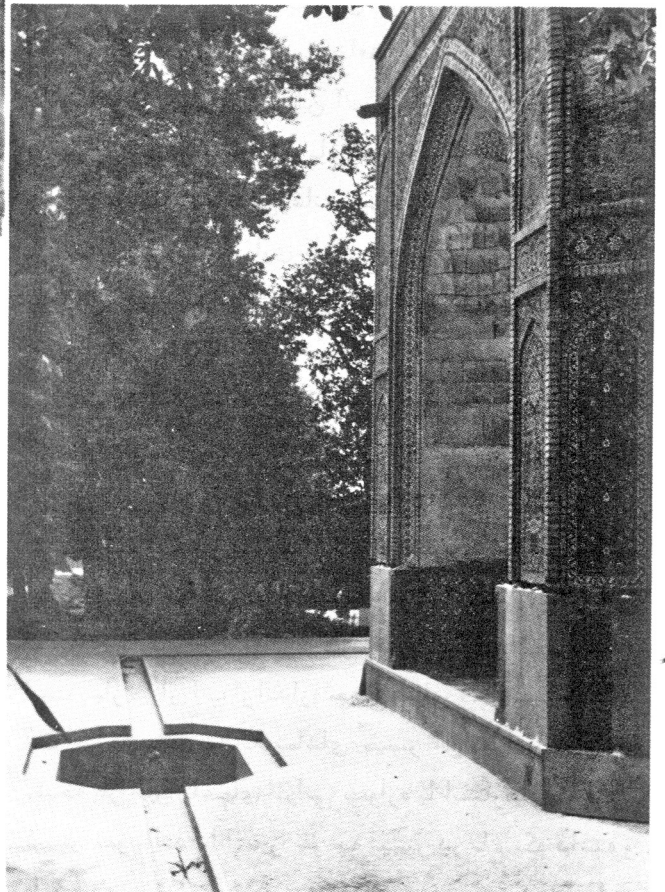
– زمانی که آب جویها از سطح بالاتر به سطح پایین تر می ریزد طبیعی است که آبشار بوجود می آید. ولی چون میزان آب بسیار کم است، ریزش آبشارگونه آب جالب توجه نخواهد بود. برای حل این مسئله به جای ریزش فرودی آب آنرا در سطح شیب داری به جریان می اندازند. منتها به جای سطح صاف جویها که با سنگ ساخته شده است، در این شیبها تراشهایی در سنگ می دهند که به سینه کبوتری معروف است. آب بسیار کم با جریان یافتن در این سطوح بسیار پر حجم به نظر می آید و بعلاوه صدای زیادی نیز ایجاد می کند. این راه حل و این طرح یکی از ویژگیهای مهم و بارز و جالب باغهای ایرانی است که در بسیاری از باغهای ایرانی وجود دارد مانند:

باغ چهل ستون در شهر اشرف (بهشهر) – باغ قدمگاه نیشابور – باغ تاج آباد در اصفهان و باغ دولت آباد یزد.

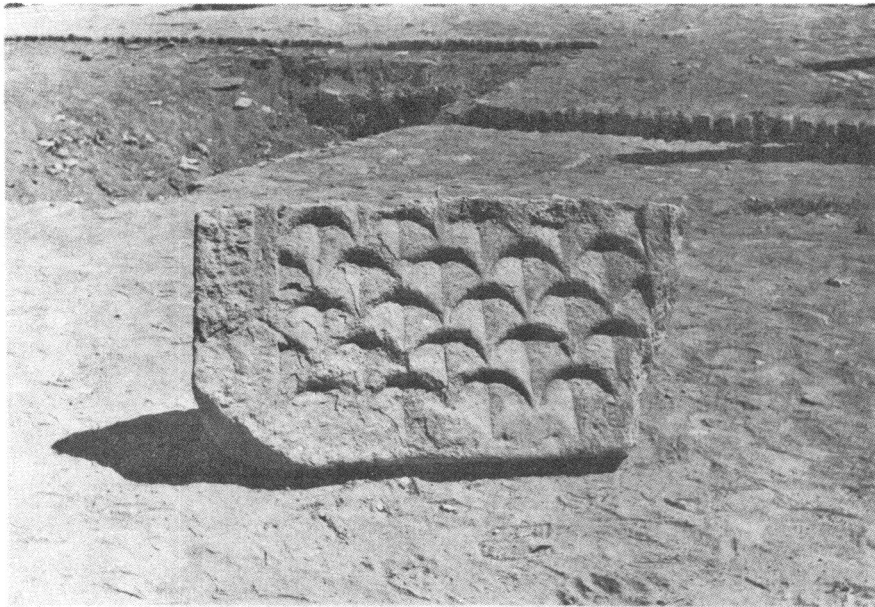
انر/۱۸و۱۹

– صدای فوارههای گوناگون باغهای ایرانی ضمن اینکه طرح و حجم آنها فضای باغ را شکل می دهند، شنیدنی است. به ویژه آنکه در هر حرکت آب در جویها، فوارهها و آبشارها زمزمه خاصی از صدای آب به گوش انسان می رسد. نمونه بسیار خوب در این مورد، باغ فین کاشان است. که در هر گوشه و گذر این باغ آب با صدایی خاص به گوش می رسد و هر یک از این صداها به نوعی انسان را آرام و سرگرم می کنند.

– حرکت آب در جویها نیز روشی است برای نمایش بیشتر آب در باغ ایرانی. در این مورد کوشش می شود مسیرهای طولانی تری برای آب انتخاب شود.

یکی از چهارحوض پیرامون بقعه قدمگاه نیشابور که بوسیله جویی بهم راه دارند.

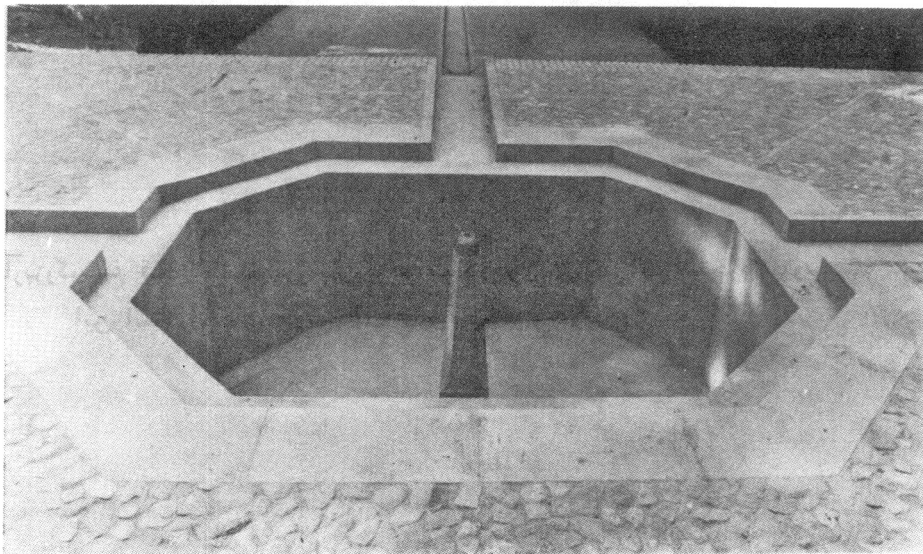

پارهای از سنگ قدیمی آبشارکه تراش ویژه‌ای دارد. این تراش‌ها سبب پرش آب میگردد و آبی اندک، بسیار پر حجم بنظر می آید. (جهت قرارگرفتن سنگ در محل آبشار وارونه این عکس است)

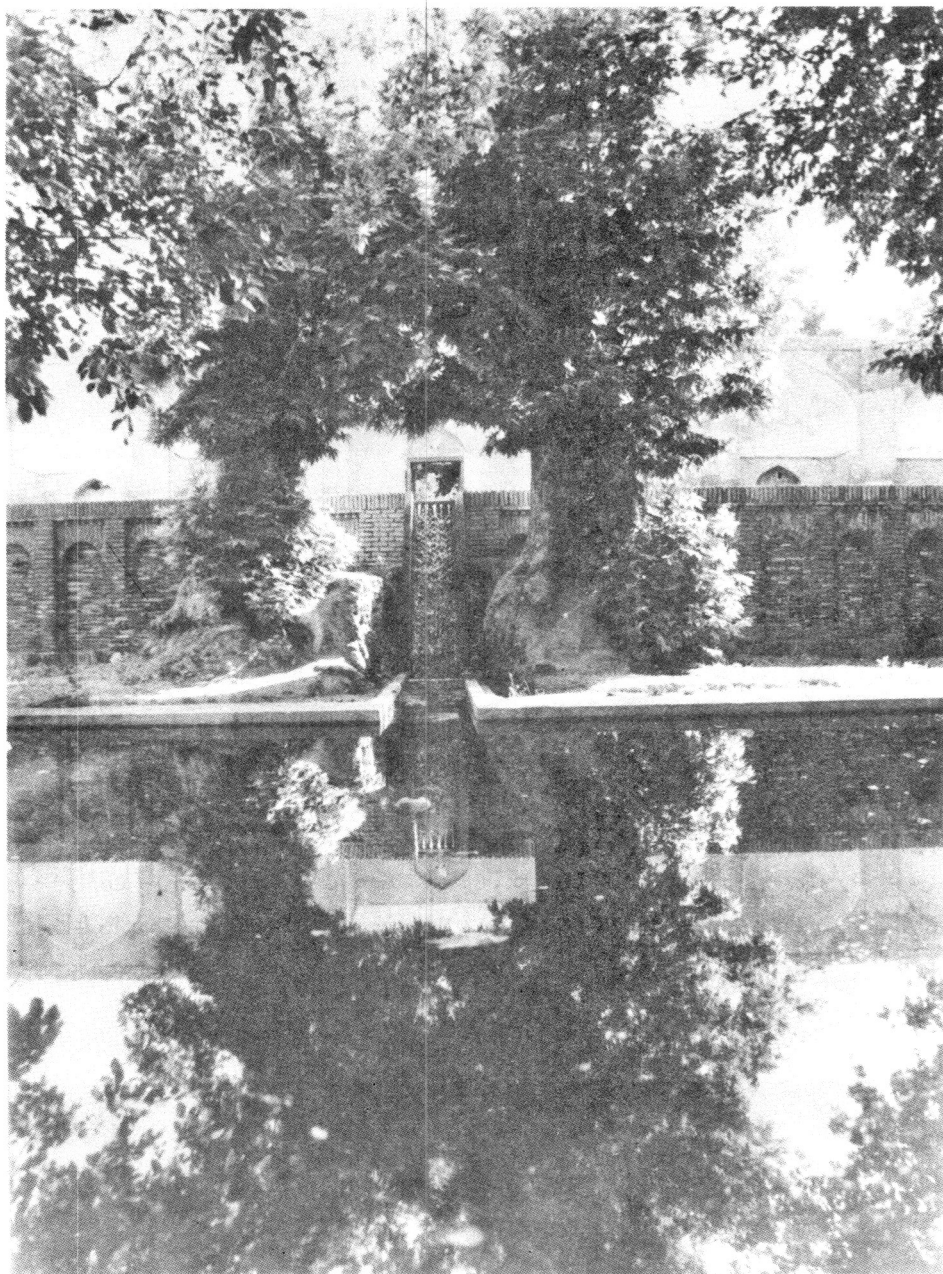
– تصویر بنا در داخل حوض چه در داخل و خارج آن و یا تصویر درختان در آب همواره مورد پسند و توجه ایرانیان بوده است.

– آب همواره از فواره حوض وارد حوض می‌شود و پس از سرریز شدن در جویهای باغ حرکت کرده به آبشارها می‌رسد و در جوی‌های رویه‌های پایین‌تر جریان می‌یابد.

– حوض و استخر به اندازه‌های متفاوت در باغ‌های ایرانی ساخته شده است. حوض و استخر در قسمت‌های مختلف باغ، در مقابل ساختمان یا گوشه میان باغ و در فضاهای داخلی وجود دارد. مثال خوب در این باره باغ فین کاشان است و باغ دولت‌آباد یزد به لحاظ داشتن حوض‌های گوناگون در داخل بنا.

یکی از حوض‌های پیرامون بقعه قدمتگاه نیشابور پس از بازپیرایی که در روی محور باغ قرار دارد و جویی از آن خارج شده و در محور باغ ادامه پیدامی‌کند.

آبشاربزرگ باغ قدمتگاه نیشابور پس از حرکت درجوی کوتاهی به استخری میرسد .
این استخرانتهای حرکت آب قابل مشاهده در باغ است .

۳- گیاهان در باغ ایرانی

گیاهان در باغ ایرانی با هدف ایجاد سایه - برداشت محصول و تزئین کاشته می شوند حجم اصلی گیاهان متوجه درختان سایه دار و محصول دار است و گل ها و گیاهان تزئینی به میزان کمتری در باغها وجود دارند .

گیاهان را می توان در سه گروه تقسیم کرد که شامل درختان - بوته ها و گل های تزئینی است .

الف - درختان

برای ایجاد سایه در باغهای ایرانی از درختان سایه افکن مانند بید - چنار - نارون و مانند آن استفاده شده است و برای کمک بیشتر به ایجاد سایه گذرگاههای باغها را باریک انتخاب نموده اند تا سایه درختان دو طرف همه سطح گذرگاهها را بپوشاند .

در محورهای اصلی باغ بیشتر از ردیف درختان سرو و چنار استفاده شده است ، و نیز در موارد زیادی یک در میان سرو و چنار کاشته شده است . تغییر شکلی که درختان چنار در چهار فصل سال از نظر رنگ برگها و یا ریزش آنها دارد ، در مجاورت درختان سرو که همواره برگ داشته و سبز رنگ هستند ، تنوع زیادی در رنگ و طرح و حجم باغ ایرانی بوجود می آورد . بهار و پاییز بسیار زیبایی دارند و در فصل زمستان وجود درختان سرو باغ را سرسبز نگه می دارند .

به جز محور اصلی بقیه رویه های باغ را باغچه هایی شکل می دهد که پر از درختان میوه است ، که به صورت منظم کاشته شده اند .

علاوه بر سرو و چنار درختان دیگر مانند تبریزی ، کاج ، بید و بیدمشگ ، افرا - زبان گنجشک ، نارون و صنوبر در باغهای ایرانی کاشته شده است منتها درختان سرو و چنار و تبریزی بیشتر مورد علاقه ایرانیان بوده است . درختان تبریزی که به سرعت رشد می کنند چویشان در ساختمان مورد استفاده قرار می گیرد اما درخت سرو بلحاظ زیبایی دائمی و تناسب و کشیدگی اش محبوب مردم ایران است . و شعرا در وصف آن بسیار سروده اند و زیبایی آنرا الگو قرار داده و به آن تشبیه کرده اند . مانند قد سرو بررسی محل کشت این درختان در باغهای ایرانی کار تحقیقی است .

جداگانه که در این اندک نمی گنجد .

درختان میوه با تنوع زیاد و مرغوبیت در باغهای ایرانی کاشته می شوند که از آن جمله است : زردآلو - گوجه - گیلان - گلابی - سیب - به - هلو - انجیر - پرتقال - لیمو ترش - لیمو شیرین - توت - انار - انواع انگور و ...

ب - بوته ها

این دسته از گیاهان باغهای ایرانی شامل انواع گل سرخ و انواع یاسها است . همانطور که گفته شده محبوبترین درخت نزد ایرانیان سرو است ، گل سرخ محبوبترین گل باغهای ایران است . بطوریکه کلمه گل در فارسی معنی گل سرخ و هم معنی مطلق گل را دارد . لفظ گل در ترکیبهای دیگری نیز به چشم می خورد مانند گلستان (یعنی باغ گل سرخ) ، گلشن و گلزار به معنی باغ گل به کار می رود .

گلگشت به معنی تفرجگاه - گل کاری یعنی ایجاد باغچه و یا تپه گل و حتی صدای بلبل را گلبانگ می گویند .

گل سرخ را آنطور که شاردن می گوید " پنج رنگ است . سفید ، زرد ، سرخ ، سرخ اسپانیایی و سرخ خشخاشی و گل سرخهای دو رنگ که گلبرگهای آن یکرو سرخ و روی دیگر زرد است و بوتههایی نیز دارای گل های زرد و سفید - زرد و سرخ است که بر روی یک پایه می روید " .

متاسفانه گونه های مختلف گل سرخ که بسیار معطر نیز بوده اند و باغهای ایرانی را معطر می ساخته اند و یا برای تهیه گلاب و عطر از آنها استفاده می شده به ندرت بجای مانده و یا دست کم در ایران بسیار کم است . تنها گل گلاب به میزان قابل توجهی کشت می شود و معروفترین جایی که گل گلاب برای گلاب گیری پرورش می یابد نواحی قمصر و - نیاسراست ازکاشان .

ایرانیان گلها را به همان حالت شاداب و طبیعی که دارند می پسندند و هیچگاه بدنبال پیوند کردن و یا ترکیب آنها نبوده اند .

گل های بوته ای دیگر انواع یاسها هستند که از آن جمله می توان ، یاس سفید - یاس بنفش - یاسمن - یاس زرد و غیره را نام برد . همچنین انواع نسترنها از این گروه می باشند .

نقاشی انواع گلها یکی از هنرهای مورد علاقه ایرانیان بوده است و این هنر در دوران تیموری و صفوی رایج بوده

گل خشخاش- گل پامچال- گل زعفران- نرگس زرد- گل
نسرین- (یونجه نیز بجای چمن امروزی محوطه‌های بزرگ زیر
درختان و میان کرت را سرسبز نگه می‌داشته است .)

ع- معماری در باغ ایرانی

از دوران پیش از اسلام باغهای ایرانی اطلاعات کافی
در دست نیست. آثاری که موجود است بیشتر جوی‌ها و
حوض‌ها را نشان می‌دهد و این روش همان است که پس از
این دوران در دوران اسلامی نیز ادامه یافته است.

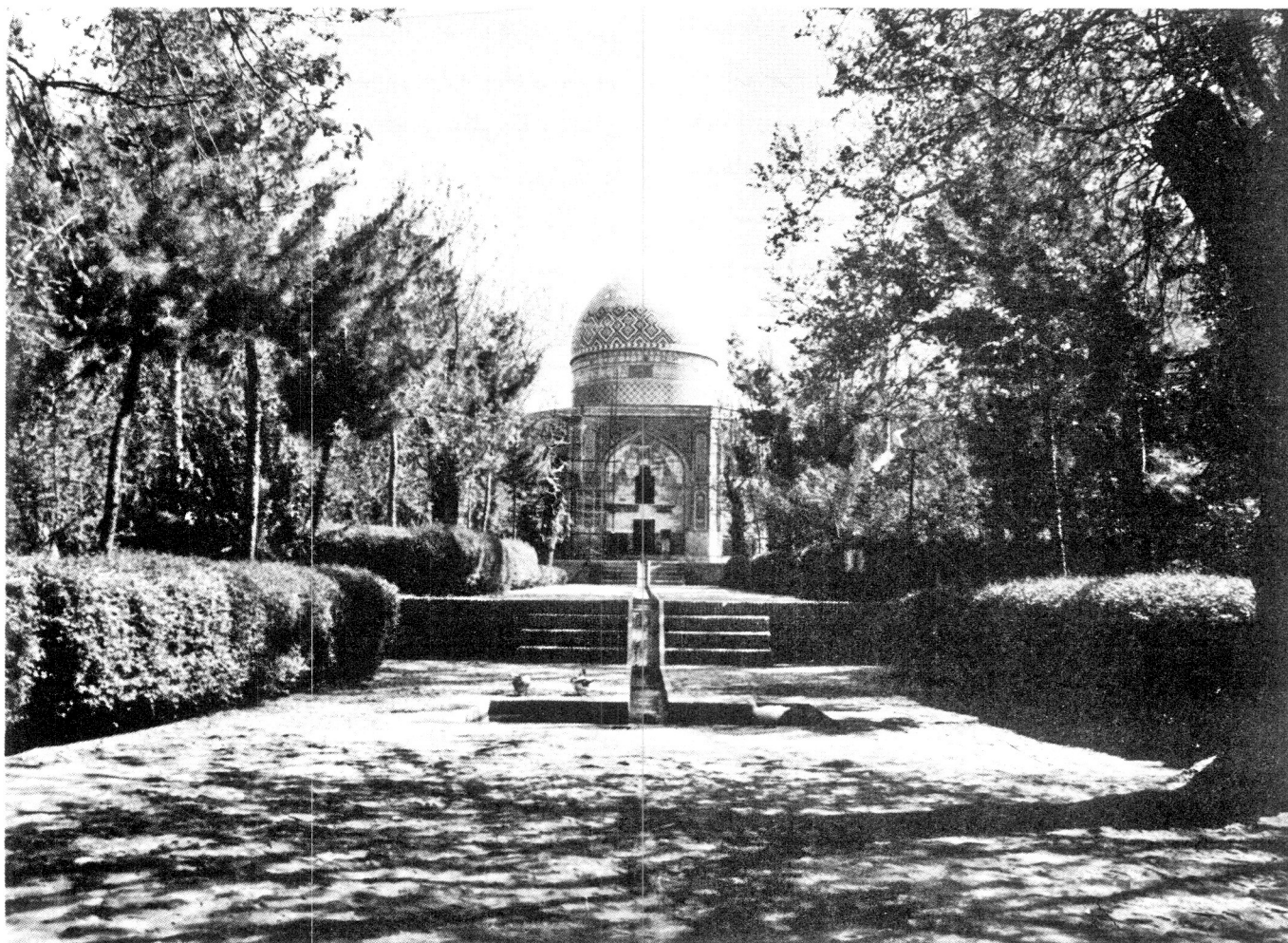
باغ‌های ایرانی، به‌جز آنهایی که برای فضا و محوطه
آرامگاه‌ها ایجاد شده‌اند و جنبه عمومی دارند، همواره به
صورت باغی محصور و متعلق به پادشاهان و ثروتمندان بوده
است و باغ جنبه خصوصی داشته است. من تنها یک باغ را
می‌شناسم که در برخی از روزهای هفته برای استفاده عموم

و بویژه در دوران قاجار بیشتر معمول گردیده بطوری که
روی جلد کتابها و روی قلمدان‌ها را با تصویر گل‌ها نقاشی
نموده‌اند.

ج- گل‌های تزیینی

گل‌های تزیینی بیشتر در باغچه‌های جلو ساختمان و
در محور ورودی و یا محورهای اصلی که متوجه بناست کاشته
می‌شوند.

از گل‌هایی که بیشتر مورد توجه ایرانیان بوده است،
شاردن و برخی از جهانگردان نام برده‌اند به‌قرار زیر:
بنفشه- سوسن با رنگهای مختلف- سنبل سفید و آبی -
قرنفل- سنبل خوشه‌ای- زنبق- انواع لاله- میخک پرپر -
میخک کم‌پر - گل شیو- زبان پس‌قفا- گل مریم- همیشه بهار
تاج خروس (بستان افروز) - ختمی- خیری- نیلوفر- گل گندم-

باغ قدمتگاه نیشابور. باغسازی بخش دوم باغ

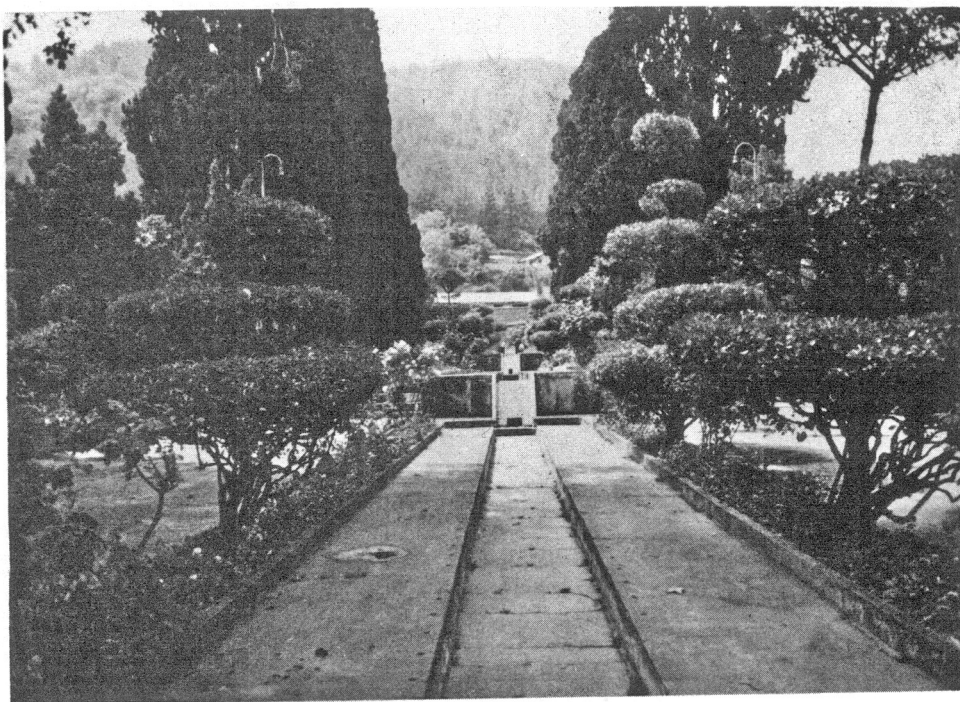
میان باغ وجود دارد. بقیه قسمت‌های باغ را اختلاف سطح‌ها، پله‌ها، جویها، استخرها و فواره‌ها شکل می‌دهند. گرچه اصول کار در آنها یکی است ولی از تنوع بسیاری برخوردارند. شکل حوض‌ها و استخرها بسیار متنوع است. باغ فین کاشان یکی از نمونه‌های خوبی است که هنوز وجود دارد. نقشه باغ ایرانی از تعدادی خطوط و محورهای اصلی تشکیل شده که بیشتر باغ را به چهار بخش تقسیم می‌کند بطوریکه گوشه در میان آن قرار دارد و سپس هر بخش به قسمت‌های کوچکتری تقسیم می‌شود. این شیوه کار ریشه در فرهنگ گذشته بسیار دور ما دارد. تقسیم فضا به چهار بخش به مناسبت چهار عنصر مقدس، معمول بوده است، آب، آتش، خاک، باد. از سه هزار سال پیش بنا به گفته مورخان یونانی پیرامون خانه‌های بیشتر ایرانیان را باغهایی دربر گرفته بود که به آنها پردیس می‌گفته‌اند. در لغت‌نامه دهخدا پردیس گرفته شده از زبان مادی (پارادئزا) و از همین واژه لغت پالیز فارسی امروز نیز گرفته شده است. این واژه در اوستا نیز آمده و از دو جزء تشکیل شده به معنی پیرامون که به معنی انباشتی و دیوار کشیدن بوده، که بروی هم به معنی گل و درخت‌کاری پیرامون ساختمان بوده است. همین واژه به دیگر نقاط جهان رفته و واژه پارادایز، به معنی بهشت و باغ از همین واژه است. ●

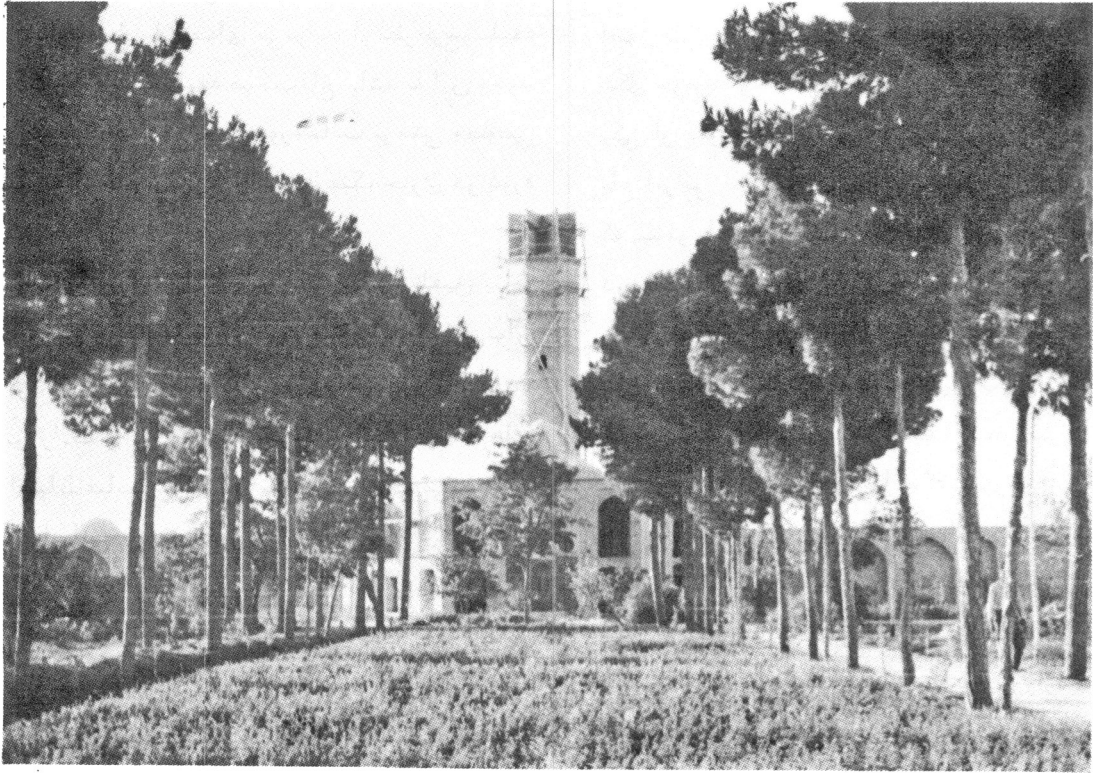
باز بوده است و آن باغ هزار جریب است در اصفهان و در زمان صفویه، بنابراین باغ جنبه خصوصی دارد. باین دلیل تا اندازه قابل ملاحظه‌ای می‌تواند از نظر طرح و سلیقه در رابطه با خواست و سلیقه صاحب باغ باشد. با این وجود فرهنگ و فرهنگ معماری در هر دوره غالب بر مشی خصوصی است و سلیقه اشخاص نیز در قالب فرهنگ جاری در دوره شکل می‌گیرد.

– مهمترین ویژگی معماری در باغ ایرانی تلفیق بنا و باغ است و این دو گاه آنچنان بهم آمیخته‌اند که نمی‌توان احساس کرد که کجا باغ سازی خاتمه یافته و کجا آغاز شده است. این رابطه و این آمیختگی بوسیله ایجاد ارتباط‌های فضای و ارتباط عناصر تشکیل دهنده باغ صورت می‌پذیرد. بنا در باغ ایرانی فضای باغ را مجزا نمی‌کند و دید انسان از آن می‌گذرد و با بقیه قسمت‌های باغ رابطه پیدا می‌کند. هم‌چنین فضای باغ بداخل بنا راه می‌یابد و حد فاصلی بوجود نمی‌آید.

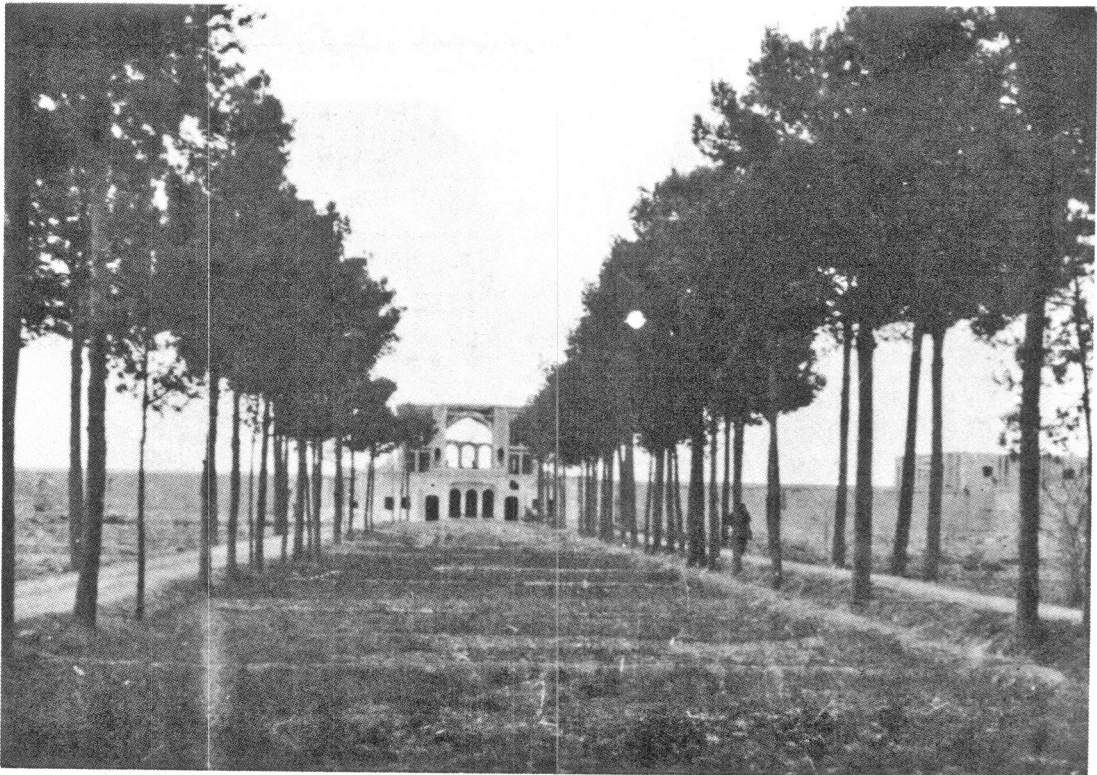
– آب از داخل بنا به طرف باغ جریان می‌یابد و در باغ امتداد پیدا می‌کند. تصویر بنا در آب خود یکنوع تداخل و آمیختگی باغ و بناست که یکی از نکته‌های مهم در باغ‌سازی ایرانی است.

بسیاری از باغ‌های ایرانی بنایی در قسمت ورودی دارند که به آن ساختمان سردر می‌گویند و گوشه و یا بنایی در

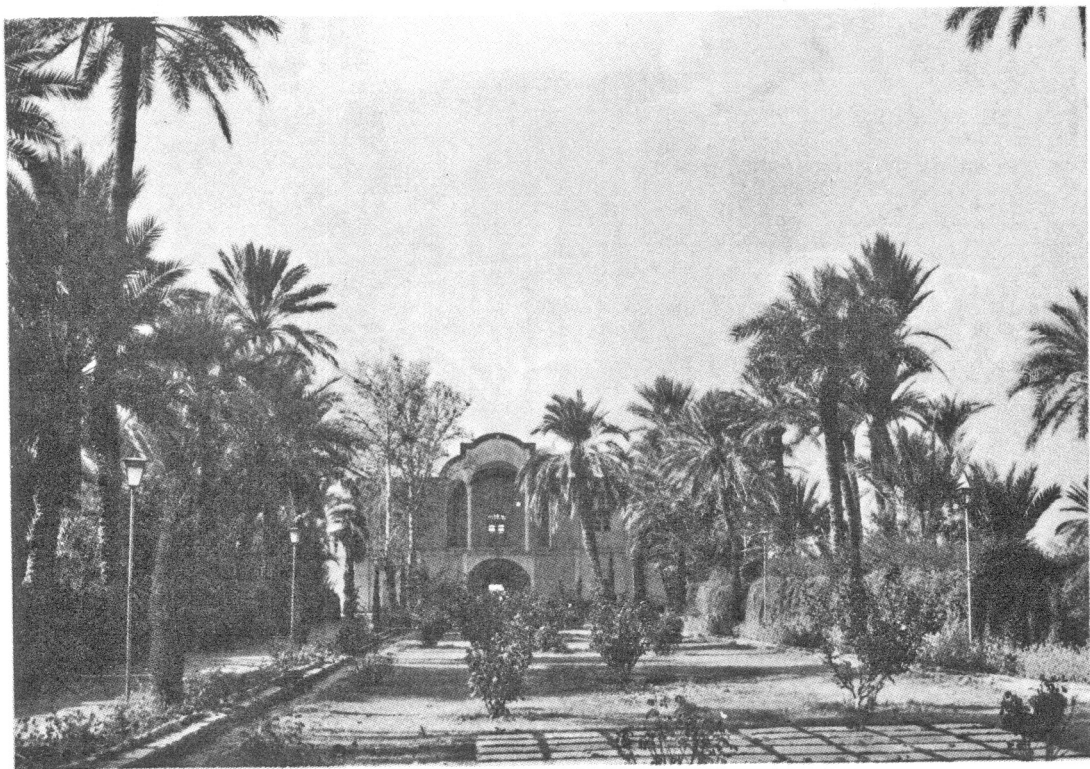
باغ دولت آباد یزد

نمایی دیگر از باغ دولت آباد یزد

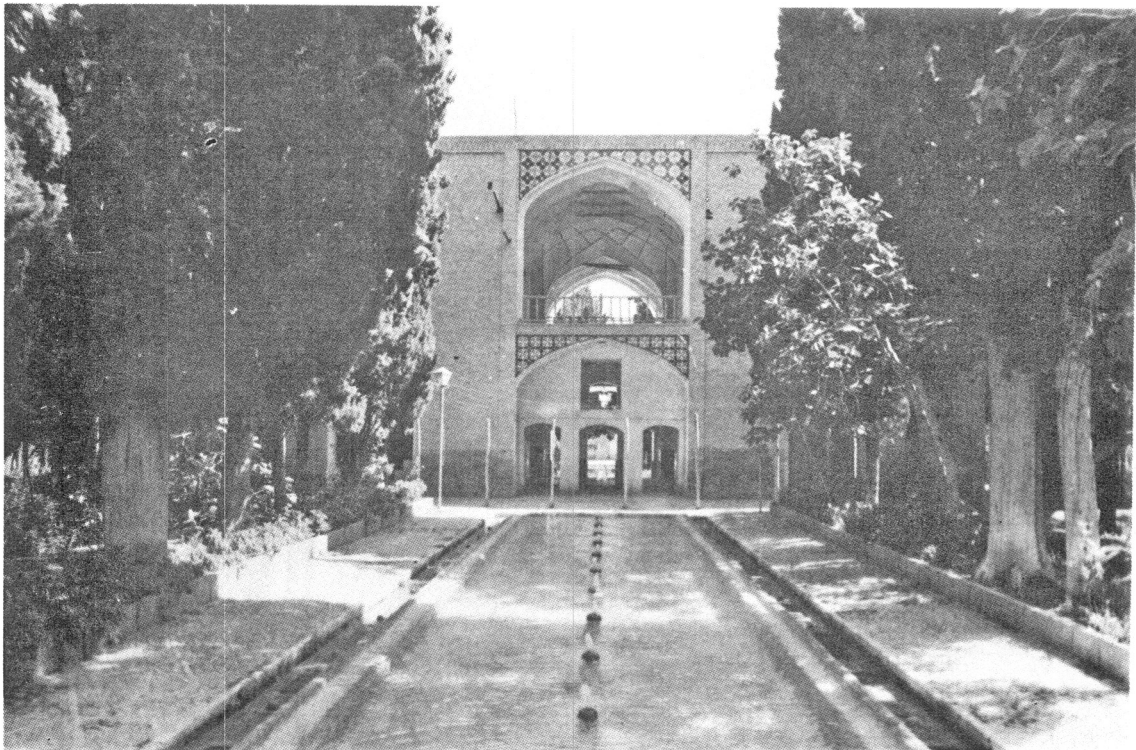
باغ گلشن طبس

باغ گلشن طبس

باغ فین کاشان

باغ فین کاشان